

**TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ
METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY**

UOT 372.894(100)"05

Leyla Qabil qızı Orucova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun

fəlsəfə doktoru programı üzrə doktorantı

<https://orcid.org/0009-0009-4701-9300>

E-mail: leyla_1989orucova@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).171-175](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).171-175)

**ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİNİN DİGƏR TÜRK XALQLARI VƏ
DÖVLƏTLƏRİNİN TARİXİ İLƏ İNTEQRATİV TƏDRİSİ PROBLEMİNİN TƏDQIQINƏ
DAİR**

Лейла Габиль гызы Оруджева

докторант по программе доктора философии

Института Образования Азербайджанской Республики

**К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАТИВНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ
АЗЕРБАЙДЖАНА С ИСТОРИЕЙ ДРУГИХ ТУРЕЦКИХ НАРОДОВ И ГОСУДАРСТВ
В ВУЗАХ**

Leyla Gabil Orujova

doctorial student in the program of philosophy

of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

**ON THE STUDY OF THE PROBLEM OF INTEGRATIVE TEACHING OF THE
HISTORY OF AZERBAIJAN WITH THE HISTORY OF OTHER TURKISH NATIONS
AND STATES IN HIGH SCHOOLS**

Xülasə. Məqalədə ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi probleminin tədqiqi səviyyəsi araşdırılmışdır. Araşdırmalar prosesində həm Azərbaycan, həm də xarici ölkə alimlərinin problemə dair fikir və mülahizələri təhlilə cəlb edilmişdir. Apardığımız təhlillər göstərdi ki, ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi yolları bu günə kimi tədqiqat obyektinə kimi seçilməmişdir. Bir çox tarixçi-metodistlər həmin problemi öz elmi əsərlərində qismən şərh etməklə kifayətlənmişlər.

Açar sözlər: *ali məktəb, tədris, təhlil, integrativ, tədqiqat.*

Аннотация. В статье рассматривается уровень исследования проблемы интегрированного преподавания истории Азербайджана с историей других тюркских народов и государств в высших школах. В процессе исследования были включены в анализ мнения и соображения как азербайджанских, так и зарубежных ученых по проблеме. Наш анализ показал, что пути интеграции истории Азербайджана с историей других тюркских народов и государств в высшей школе не выбраны в качестве объекта исследования. Многие историки-методисты довольствовались частичным освещением этой проблемы в своих научных трудах.

Ключевые слова: *высшее образование, преподавание, анализ, интегратив, исследование*

Abstract. In the article, the level of research of the problem of integrated teaching of the history of Azerbaijan with the history of other Turkic nations and states in higher schools is examined. In the process of research, the opinions and considerations of both Azerbaijani and foreign scientists on the problem were included in the analysis. Our analyzes showed that the ways of integrating the history of Azerbaijan with the

history of other Turkic nations and states in higher schools have not been chosen as a research object. Many historians-methodists were content with partially commenting on that problem in their scientific works.

Keywords: higher education, teaching, analysis, integrative, research.

Müasir dövrümüzdə elm və texnologiya məhz elmlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində sürətlə inkişaf etdiyinə görə təhsildə də fənlərin bir-biri ilə integrativ şəkildə tədrisinə böyük ehtiyac vardır. Azərbaycan təhsilinin müasir dünyaya təhsil sisteminə inteqrasiya olduğu bir dövrdə bütün təhsil pillələri kimi ali təhsil pilləsinin də qarşısında mühüm vəzifələr durur. Belə ki, ali təhsil müəssisələrinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri elmin yüksək nailiyyətləri ilə silahlanmış, müstəqil düşünməyi bacaran kadrların yetişdirilməsidir. Bu məqsədlə pedaqoji kadr hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, gələcəyin müəllimləri yalnız ixtisası ilə bağlı biliklərə yiyələnməklə kifayətlənməyərək daim peşə səriştələrini artırmağa çalışmaqla innovasiyaları mənimsəyib tətbiq etməyi də bacarmalıdırlar.

İnteqrasiya təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərindən biri kimi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi aktualıq kəsb edir. Belə ki, müasir təhsil sistemimiz tələbələrə tarixi öyrənməklə yanaşı həm də tarixi hadisələri proqnozlaşdırmaq və təhlil etmək bacarıqlarının inkişafını tələb edir. Biz çalışmalıyıq ki, ali məktəblərdə təhsil alan gələcəyin tarix müəllimləri tarixi öyrənərkən tarixi hadisələri keçmişlə əlaqələndirməklə yanaşı gələcək haqqında da proqnozlar verməyi bacarsınlar.

Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi imkanlarının tədqiqi səviyyəsi ilə bağlı apardığımız araşdırmalar göstərir ki, problem bu günə qədər tədqiqat obyektinə kimi seçilməmişdir. Lakin bir çox tədqiqatçılar problemlə bağlı bəzi məsələlərə öz elmi əsərlərində toxunmuşdurlar. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Professor M. Əmirovun “Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası” ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş dərs vəsaitində verilmiş bölmələrdən biri “Tarix təlimində fənlərarası və fəndaxili əlaqələrdən istifadə” adlanır. Fənlərarası əlaqələrin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyalara malik oldu-

ğunu qeyd edən müəllif fənlərarası əlaqələrin tiplərinə görə təsnifatını vermişdir. Müəllif yazır: “Tarixin digər qohum fənlərlə əlaqəli təlimi şagirdlərdə elmi dünyagörüşün formalaşdırılmasının ən optimal yoludur” (1, s.320). Vəsaitdə həmçinin fənlərarası və fəndaxili əlaqələrin tətbiqi formaları ətraflı şərh edilmişdir.

Dərs vəsaitində apardığımız təhlillərlə bağlı qeyd edə bilərik ki, vəsaitdə problemlə bağlı məsələlərə toxunulsa da, fənlərarası və fəndaxili əlaqələrin tətbiqi formalarına dair nümunələr verilməyib. Problemin bu vaxta qədər tədqiqi məsələlərinə çox səthi toxunulub.

Problemlə bağlı professor M. Əmirovun “Tarix dərslərinin incəsənətlə inteqrasiyasının şagirdlərin estetik tərbiyəsinə təsiri” adlı məqaləsində tarix və incəsənətin inteqrasiyası araşdırılmışdır. Məqalədə inteqrasiya edilmiş dərslərin ənənəvi dərslərdən fərqi göstərilmiş, belə dərslərin mahiyyəti, məqsədi, təhsilənlərin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində rolu göstərilmişdir. Məqalədə qeyd edilir: “İnteqrasiya şagirdlər üçün maraqlı və səmərəli olmaqla yanaşı, öz potensialını reallaşdırmaq üçün daim axtarılda olan müəllimin özünü də özünü ifadə etməyə, fəal yaradıcılığa həvəsləndirir” (2, s. 87).

Biz məqalədə irəli sürülən fikirləri, mülahizələri, əldə edilən nəticələri yüksək dəyərləndiririk. Lakin məqalənin məzmunu ilə bağlı kiçik bir qeydimiz var. Yaxşı olardı ki, məqalədə integrativ dərslərin əsas qayəsi olan şagirdlərdə dünyagörüşün formalaşdırılması məsələlərinə daha çox yer verilsə idi, bu məqalənin elmi dəyərini daha da yüksəldərdi.

Prof. İ.H. Cəbrayilovun “Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası” adlı monoqrafiyasında Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikasını pedaqoji elm sahəsi kimi araşdırmış, proqram və dərsləkləri təhlil etmişdir. Monoqrafiyada “Fənlərarası və kursdaxili əlaqələr” adlı yarımfishal də yer almışdır. Bu hissədə müəllif fənlərarası və kursdaxili əlaqələrin retrospektiv, paralel əlaqə və perspektiv əlaqə olmaqla üç növünü göstərmişdir və bu əlaqələrin izahı verilmişdir.

Müəllifin “Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi tədrisinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi” adlı monoqrafiyasında ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi tədrisinin konseptual məsələləri araşdırıl-

mış, təlim metodları tədqiq edilmişdir. Monoqrafiyada qeyd edilir: “Müasir şəraitdə beynəlxalq təcrübədə pedaqoji təhsilin diqqət çəkən forma və modelləri arasında tarixin tədrisində integrasiyaya əsaslanan təhsil formalarının inkişafı mühüm yer tutur. Buraya tarix – diyarşünaslıq və digər muzeylər də daxil olmaqla muzey pedaqogikası formasının inkişafı, eyni zamanda əlavə tarixi fənlər və mədəniyyətşünaslıq istiqamətli fənlərin əhatə olunduğu Təhsil Arxeologiya Mərkəzinin yaradılması aid ola bilər” (4, s. 35).

Problemlə bağlı tədqiq etdiyimiz ədəbiyyatlar arasında prof. İ.H. Cəbrayilovun “Müəllim kadrları hazırlayan ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi təliminin müasir problemləri” adlı tədqiqatında müəllif problemlə bağlı elmi-metodik ədəbiyyatların təhlilini vermiş və məktəb təcrübəsi ümumiləşdirilmişdir. Eləcə də qədim dövrdən başlayaraq orta əsrlər dövrü, yeni və ən yeni dövr üzrə Azərbaycan tarixi təliminin məzmunu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri verilmişdir. Tədqiqatın nəticə hissəsində ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi təliminin müasir problemləri arasında fənlərarası əlaqə prinsipinə yetərinəcə əməl edilməməsi də qeyd edilmişdir.

S. Bəhrəmov “Tarixi biliklərin integrativ öyrədilməsi texnologiyası” adlı ali məktəblərin tarix və coğrafiya fakültəsi tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş dərs vəsaiti 15 mövzudan ibarətdir. Hər bir mövzu üzrə təlim nəticələri və qiymətləndirmə tapşırıqları vəsaitdə öz əksini tapmışdır. S.Bəhrəmov dərs vəsaitində tarix təlimində integrativlikdən istifadənin mahiyyəti, məzmunu və səciyyəvi cəhətlərindən bəhs etmiş, təlimdə integrativlikdən istifadənin metodları, texnikləri, vasitə və yolları ətraflı təhlil edilmişdir. Həmçinin integrativlikdən istifadənin təhsilalanların əqli, əxlaqi dünyagörüş, estetik keyfiyyətlərinin, iradə və xarakterinin formalaşmasındakı rolu şərh edilmişdir. Ümumtəhsil məktəblərinin VI, VII, IX, X və XI siniflərində integrativlikdən istifadəyə dair nümunələr vəsaitdə öz əksini tapmışdır.

Müəllif problemin aktuallığını şərh edərək yazır: “İnteqrasiyanın tətbiqinin təlim prosesinin əsas prinsipi kimi qarşıya qoyulması müasir dövrün tələbi kimi gənc nəsə təlim prosesində öyrəndiklərini asanlıqla reallaşdırmağa və həyatı bacarığa çevirməyə imkan verir” (6, s.59).

F.Y. Kərimova, M.C. Əhmədova, G. Varella və Ə. Reylinin müştərək hazırladıqları “İnteqrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr” adlı müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş vəsait integrativ kurikulumun hazırlanmasına həsr edilmişdir. Müəlliflər vəsaitdə integrativ kurikulumun tarixi və onun müəyyən olunması, integrasiyaya müxtəlif yanaşmalar, integrativ kurikulumda müəllim və tələbələr, kurikulumu integrasiya etməyin on yolu haqqında məlumatlar vermişlər. İki hissədən ibarət olan vəsaitin ikinci hissəsində ali məktəb tələbələri üçün tarix fənlərindən dərs nümunələri verilmişdir.

M. Məmmədovanın “Tarix fənni və fənlərarası integrasiya” adlı məqaləsində tarixin tədrisi prosesində fənlərarası integrasiyanın tətbiqinin təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsində əhəmiyyəti qeyd edilir. Müəllif məqalədə yazır: “Tarixin integrativ tədrisi tarixi hadisələrə müxtəlif aspektlərdən yanaşmanı izləyir və onun daha aydın, təfərrüatlı başa düşülməsini təşviq edir” (8, s. 45).

Məqalədə integrativ dərslərin təhsilalanların praktik, elmi – nəzəri hazırlığının artırılmasında, məntiqi və tənqidi anlayışların ümumiləşdirilməsində mühüm rol oynadığı qeyd edilir.

T.S. Paşayev “Tarixin tədrisi: tarixilik və müasirlik” adlı monoqrafiyasında tarixin tədrisi ilə bağlı yazır: “Tarixi biliklərin öyrədilməsi digər fənn və dərslərlə əlaqəli həyata keçirilməklə daha yüksək effektiv nəticə əldə edilir” (9, s.77). Monoqrafiyanın analitik təhlilindən belə nəticəyə gəlirik ki, şagirdlərdə tarixiliyin və müasirliyin formalaşdırılmasında tarixi biliklərin digər fənlərlə integrativ tədrisinin səmərəliliyi göstərilir.

M.Həsənov, Ş.Ağayev, V.Məmmədova və Y.Fərzəliyevanın “Fənlərin integrasiyası” adlı metodik vəsaitində müəlliflər təlim prosesində standartlar əsasında fənlərin integrasiyasından bəhs etmişlər. Vəsaitdə Blum taksonomiyasından integrasiya zamanı istifadəyə metodik aydınlıq gətirilmişdir və müxtəlif məzmunlu təlim materialları daxil edilmişdir.

Manuela Hargassner – Delpoş, İlqar Orucov, Ruslan Rəhimlinin müştərək hazırladıqları “Fənn münasibətləri – yeni biliklər istehsalı” adlı vəsaitdə müəlliflər fənlərarası münasibətlərin tarixinə toxunur, müxtəlif nəzəriyyələri bir araya gətirərək, elmi tədqiqat və təhsil üçün geniş təsir imkanları haqqında məlumat verərək

müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən geniş şəkildə bəhs etmişlər.

D.M. Musayevin “Методика преподавания истории” adlı dərs vəsaitində tədqiq etdiyimiz problemlə bağlı məsələlər də öz əksini tapmışdır. D.Musayev tarixin tədrisində istifadə edilən müasir təlim metodlarının yeri və rolunu, prinsiplərini göstərməklə yanaşı, onların tətbiqi qaydalarını nümunələr əsasında vermişdir. Dərs vəsaitində tarixin tədrisində integrativlikdən istifadə məsələsinə də toxunulmuşdur. Müəllif yazır: “Tarix təlimində integrativlikdən istifadə təhsilalanlarda elmi dünyagörüşün formalaşmasına, ictimai inkişafın qanunauyğunluqlarının dərk edilməsinə, nəzəri biliklərin əsasında tarixi keçmişi və gələcəyi təhlil edərək dəyərləndirmək bacarığına yiyələnirlər” (12, s. 392).

В.С. Безрукова “Интеграционные процессы в педагогической теории и практике” adlı monoqrafiyasında pedaqogikada integrasiyanın geniş imkanlarından bəhs etmişdir. İnteqrasiya proseslərinin zəruriliyi, təzahür formaları və həyata keçirilməsi mexanizmlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Vəsait həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan faydalıdır.

С.Б. Игнатов, В.А. Игнатова “Интегративный подход в моделировании современного образования” adlı məqaləsində müasir dövrdə təhsil sistemində integrasiyanın rolu və imkanları təhlil edilmişdir. Müəlliflər interqasiya terminin izahını verərək, bu anlayışın formalaşması haqqında məlumatlar vermişlər. İnteqrasiya və sintez anlayışlarının əlaqəsinə ay-

dınlıq gətirmişlər. Məqalədə integrasiyanın həyatın demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etdiyi qeyd edilir.

Beləliklə, nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisinin tədqiqi səviyyəsi ilə bağlı təhlil apardığımız ədəbiyyatlarda problemə qismən toxunulmuşdur. Bu baxımdan problemin işlənməsini zəruri hesab edirik.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrümüzdə təhsilin modernləşdirilməsi pedaqoji kadrlar hazırlayan ali məktəblərin qarşısına integrasiya edilmiş dərslərin gündəlik təcrübəyə daxil edilməsi vəzifəsini qoyur ki, bu baxımdan problemlə bağlı tədqiqatların aparılması olduqca zəruridir. Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativlikdən istifadə etməklə tədrisi tələbələrdə dünyagörüşünün və türkçülük ideologiyasının formalaşdırılmasına zəmin yaradır. Odur ki, bu sahədə olan boşluğun doldurulmasına böyük ehtiyac vardır.

Problemin yeniliyi. Məqalədə ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi probleminin tədqiqi səviyyəsinin qismən öyrənilməsi ilə bağlı ədəbiyyatların təhlili öz əksini tapmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin digər türk xalqları və dövlətlərinin tarixi ilə integrativ tədrisi yollarının tədqiqi səviyyəsi ilə bağlı aparılan araşdırmalardan ali məktəb müəllimləri, magistrantlar, tələbələr gündəlik pedaqoji fəaliyyətlərində faydalana bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Əmirov, M.M. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikas: Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti / M.M. Əmirov. – Bakı: ADPU, -2014. -678 s.
2. Əmirov, M.M. Tarix dərslərinin incəsəntlə integrasiyasının şagirdlərin estetik tərbiyyəsinə təsiri // - Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, -2024. № 3, -s. 85-88.
3. Cəbrayilov, İ.H. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası: Monoqrafiya / İ.H. Cəbrayilov. –Bakı: Mütərcim, -2006. -236 s.
4. Cəbrayilov, İ.H. Ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi tədrisinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Monoqrafiya / İ.H. Cəbrayilov. –Bakı: Mütərcim, -2008. -264 s.
5. Cəbrayilov, İ.H. Müəllim kadrları hazırlayan ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi təliminin müasir problemləri / İ.H. Cəbrayilov. –Bakı: Nərgiz, -2004. -63 s.
6. Bəhrəmov, S.Ş. Tarixi biliklərin integrativ öyrədilməsi texnologiyası (Ali məktəblərin Tarix və coğrafiya fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti) / S.Ş. Bəhrəmov. –Bakı: “OPTİMİST” MMC, -2024. -224 s.
7. Kərimova, F.Y., Əhmədova, M.C., Varrella, G., Reyli, Ə. İnteqrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr / F.Y. Kərimova, M.C. Əhmədova, G. Varrella [və b.] –Bakı: Adiloğlu, -2005. -234 s.
8. Məmmədova, M.S. Tarix fənni və fənlərarası integrasiya // Bakı: Bakı Universitetinin xəbərləri (Humanitar elmlər seriyası), -2021. № 2, -s. 45-54.

9. Paşayev, T.S. Tarixin tədrisi: tarixilik və müasirlik: Monoqrafiya / T.S. Paşayev. -Bakı: Nurlan, -2006. -280 s.
10. Həsənov, M., Ağayev Ş., Məmmədova V., Fərzəliyeva Y. Fənlərin integrasiyası (metodik vəsait) / M. Həsənov, Ş.Ağayev, V.Məmmədova [və b.] –Bakı: “MM-S” müəssisəsi, -2013. –s.64
11. Manuela Hargassner – Delpos, İlqar Orucov, Ruslan Rəhimli Fənn münasibətləri – yeni biliklər istehsalı / –Bakı: “Aztəhcizatçı” MMC, -2024. -292 s.
12. Мусаев, Д.М. Методика преподавания истории (учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности учителя истории) / Д.М. Мусаев. –Баку: АГПУ, -2021. -638 с.
13. Безрукова, В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике / В.С. Безрукова. –Екатеринбург: -1994. 152 с.
14. Игнатов, С.Б., Игнатова В.А., Интегративный подход в моделировании современного образования // МГТУ им. М.А. Шолохова, Вестник «Социально-экологические технологии», -2013. № 1, -с. 99-105.

Redaksiyaya daxil olub:10.03.2025